

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційне дослідження
Олени Юрїївни Середи
«Соціально-психологічні чинники професійного
самовизначення старшокласників»,
подане на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія;
психологія соціальної роботи

Значущість дослідження соціально-психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників зумовлена пошуком адекватних відповідей на виклики сьогодення, одним із яких є досягнення професійного благополуччя особистості та продуктивного особистісного зростання. Незважаючи на значний науковий інтерес до цієї тематики упродовж останніх років, питання професійного самовизначення актуалізуються з зв'язку з реформуванням школи, зокрема, старшої, й переходом до профільної освіти. До того ж на часі постає проблема практичної реалізації завдань реформи, впровадження конкретних розвивальних програм, розробка певних освітніх заходів. Дослідження О.Ю. Середи, що розглядає як чинники професійного самовизначення старшокласників, так і можливості й власне зміст психологічного супроводу цього процесу, набуває особливої практичної вагомості. Відтак проблема, яка розглядається у дослідженні дисертантки, є актуальною науковою і практичною проблемою вітчизняної психолого-педагогічної науки, що зумовлено як її соціальною значущістю, так і викликами часу в контексті реформування національної освіти.

У дисертації чітко визначено науковий апарат дослідження – об'єкт, предмет і мету, що свідчить про належний рівень наукової підготовки дисертантки. Завдання дослідження цілком відповідають обраній проблематиці як у теоретичній, так і в емпіричній їх репрезентаціях. Добір авторкою методів і застосування комплексу діагностичних методик забезпечують досягнення й

реалізацію поставлених у дослідженні завдань. Безперечною є наукова новизна дослідження, яка полягає у розробленні нових положень щодо сутності феномену професійного самовизначення, зокрема, виокремленні типів професійного вибору старшокласників, визначенні та аналізі каузальних подій, комунікативних властивостей, досвіду спілкування як соціально-психологічних чинників, які впливають на тип професійного самовизначення старшокласників.

Переконливо показано практичне значення роботи, яке полягає у підборі комплексу взаємодоповнювальних діагностичних методик для вивчення соціально-психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників, розробці й апробації тренінгу професійної самоактуалізації старшокласників у вигляді формульовального експерименту, а також висвітленні відповідних рекомендацій для психологів, вчителів, батьків з метою підвищення ефективності профорієнтаційної роботи з учнями старших класів.

Отримані дисертанткою результати дослідження впроваджено в освітньому процесі середніх та вищих навчальних закладів, що підтверджується відповідними довідками.

У першому розділі дисертації «Теоретичні засади дослідження соціально-психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників» позитивної оцінки, на наш погляд, заслуговують наступні змістовні надбання: концептуальний аналіз феноменів самовизначення й професійного самовизначення в юнацькому віці зокрема, багатобічне розкриття сутності психологічних підходів до дослідження професійного вибору й професійного розвитку у вітчизняних та зарубіжних наукових розвідках, виокремлення психологічних механізмів та чинників професійного самовизначення на цьому етапі онтогенетичного розвитку, обґрунтування категоріально-понятійного апарату.

Професійне самовизначення розглядається дисертанткою синергійно, у зв'язку з процесами світоглядного, особистісного і соціального самовизначення. Наголошено, що, оскільки процес професійного

самовизначення в юнацькому віці ґрунтується на особистісних психологічних властивостях старшокласника, а реалізується у взаємодії з оточуючим середовищем, продуктивним є дослідження соціально-психологічних чинників, що впливають на професійний вибір старшокласників, в контексті особистісно значущих подій їх життєвого досвіду. Авторка аргументовано стверджує, що взаємодія особистісного досвіду і властивостей особистості зумовлює формування професійної самосвідомості, яка, своєю чергою, визначає самоактуалізацію або дифузію ідентичності у професійному самовизначенні.

Таким чином, доцільність вивчення соціально-психологічних чинників переконливо обґрунтована дисертанткою в ході теоретичного аналізу. Подальше емпіричне дослідження логічно доповнило теоретичну частину і розкрило соціально-психологічний зміст означеної проблеми.

Другий розділ дисертації «Організація та проведення емпіричного дослідження професійного самовизначення старшокласників» висвітлює загальну стратегію та етапи емпіричного дослідження. Представлено характеристику вибірки досліджуваних, переконливо обґрунтовано методичний інструментарій, застосування якого дало можливість отримати повні й різнобічні емпіричні дані щодо досліджуваної проблеми. Під час аналізу отриманих емпіричних даних автор доцільно застосовує потужний комплекс статистичних методів (метод однофакторного дисперсійного аналізу, каузограми, дискримінантний аналіз, t-критерій Стюдента), що різнобічно розкриває соціально-психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників.

Встановлений в емпіричному дослідженні *амбівалентний характер впливу оточення* на здійснення професійного вибору старшокласниками підтвердив зроблений авторкою висновок про продуктивність вивчення соціально-психологічних чинників професійного самовизначення з позиції отриманого досвіду, а не аналізу ситуації вибору як такої.

Емпіричним дослідженням встановлено *три типи професійного*

самовизначення старшокласників: конструктивний, коли реальний професійний вибір відповідає професійному профілю і оміряній старшокласниками професії; ефективний тип професійного вибору, який відповідає професійному профілю старшокласників, є відповідним внутрішньому світові старшокласників і результатом особистісного розвитку, деструктивний тип – коли реальний вибір професії не відповідає професійному профілю старшокласника та його професії-мрії (с. 81). Подано соціально-психологічну характеристику виявлених типів професійного самовизначення. Дисертантка виокремила тип професійного вибору, який раніше не вивчався, а саме: випадковий вибір старшокласниками професії-мрії, яка не відповідає їх професійному профілю, проте у процесі впливу соціально-психологічних чинників вони отримали знання про ті професії, які відповідають їх особистісним навичкам, талантам, можливостям. При цьому старшокласники відчували внутрішню самоефективність у своєму реальному професійному виборі, контрольованість та бажаність обраного майбутнього (с. 89-90).

За результатами обробки даних емпіричного дослідження статистичним методом ANOVA, констатовано, що старшокласники, які належать до різних типів професійного вибору, характеризуються різними емоційними станами (с. 91-93). Доведено, що старшокласники з конструктивним та ефективним типами професійного вибору – активні, діяльні, цілеспрямовані люди, що відрізняються сміливістю, рішучістю, схильністю до ризику. Водночас старшокласники з деструктивним професійним самовизначенням характеризуються вираженим падінням настрою, важкістю у мобілізації, зниженням тону, тяжіють до уникнення неприємних зовнішніх впливів або чинять опір стресу.

На підставі результатів кількісного та якісного аналізу авторкою обґрунтовано доцільність у процесі роботи з професійної орієнтації старшокласників не тільки розкриття кола можливих професій і нахилів та здібностей юнаків, а й адаптації їх до обмеженого або вже здійсненого вибору,

виявлення можливостей самоактуалізації старшокласників у запропонованих оточеннях професіях.

У третьому розділі «**Особливості впливу соціально-психологічних чинників на типи професійного вибору старшокласників**» висвітлено вплив соціально-психологічних чинників – каузальних подій, комунікативних властивостей, досвіду спілкування – на тип професійного самовизначення старшокласників.

До вагомих і цікавих здобутків дисертаційного дослідження О.Ю. Середи можна віднести дослідження *каузальних подій* методом каузометрії. Побудова каузограми для кожного типу професійного самовизначення дозволила виявити причинні і цільові зв'язки, що характерні для кожної із ситуацій професійного вибору старшокласників (с.109-114). З'ясовано, що такий чинник каузальних подій, як події наслідування, самосвідомість, соціально-політичний клімат, з різною інтенсивністю впливають на конструктивне, ефективне та деструктивне професійне самовизначення, причому та сама подія може стати передумовою зміни або підкріплення професійного вибору у контексті індивідуального життєвого досвіду старшокласників. Встановлено, що події, які відображають наслідування можуть бути рефлексивним, коли виступають наслідком подій вияву внутрішнього Я, або руйнівними, коли пов'язані з подіями впливу соціально-політичного клімату або економічної ситуації. Події, в яких старшокласник виявив власну самосвідомість можуть вплинути на ситуацію вибору професії залежно від того, якими причинно-наслідковими зв'язками вони пов'язані з подіями вияву цінностей, здібностей і талантів, наслідування.

Досліджуючи *комунікативні властивості* як соціально-психологічний чинник професійного вибору старшокласників, дисертантка, використовуючи метод дискримінантного аналізу, виявила, що старшокласники з різним типом професійного самовизначення мають різний набір особистісних рис (с. 116-120). Охарактеризовано вияв таких факторів, як комунікабельність,

сміливість, домінантність, підозріливість, дипломатичність, самостійність у трьох виокремлених за професійним вибором групах юнаків.

Розглядаючи такий соціально-психологічний чинник професійного вибору старшокласників, як *комунікативна установка*, що формується під впливом набутого досвіду спілкування, отриманих знань, рефлексії оцінок оточуючих людей, з якими контактує особистість, авторка переконливо доводить: готовність реагувати певним чином на міжособистісну взаємодію суттєво впливає на професійне самовизначення старшокласників. Досвід спілкування щодо професійного вибору може бути як функціональним, так і дисфункціональним. На підставі результатів аналізу емпіричних даних О.Ю. Середа доходить висновку: вивчення соціально-психологічних чинників професійного самовизначення дасть змогу передбачити ситуацію стосовно вибору професії старшокласниками, виокремити серед них групи ризику, а отже, можливість своєчасно розпочати програму заходів профілактики та корекції проблем під час професійного самовизначення старшокласників.

Структура здійсненого дисертанткою формувального експерименту відповідає загальній моделі дослідження. У розділі наведено дані, що переконливо свідчать про тенденції до зниження показників негативного емоційного стану шляхом надання функціонального досвіду спілкування щодо вибору професії, а саме: проекцією особистості старшокласника на різні види та сфери діяльності, де він може застосувати свої здібності та навички, а отже відчутти самоефективність. Таким чином, авторкою встановлено, що інформаційні надходження і побудова професійних перспектив допомагають старшокласникам краще усвідомити свої професійні можливості та зіставити їх з вимогами оточуючого середовища, краще зрозуміти себе, усвідомити професійні ролі в житті суспільства, узгодити професійні наміри. Набутий сенс оволодіння майбутньою професією вплинув на підвищення рівня позитивного емоційного переживання і створив нову особистісну ситуацію для оптимізації професійного самовизначення. Подано методичні рекомендації вчителям, психологам, батькам та старшокласникам щодо

підвищення ефективності професійної орієнтації і допомоги при деструктивному виборі професії, що, безумовно, посилює практичну спрямованість виконаного дослідження.

Дисертантка продемонструвала достатній рівень компетентності у використанні експериментального методу. Емпірична частина дослідження є змістовною і характеризується яскравою демонстрацією результатів у вигляді таблиць і рисунків, що полегшують сприймання інформативних даних.

На основі теоретичного аналізу та узагальнення отриманого емпіричного матеріалу О.Ю. Середя робить висновки, які свідчать про досягнення мети й виконання завдань дослідження і є достатньо виваженими, логічними, достовірними, науково обґрунтованими й відповідають поставленим завданням.

Результати теоретичного та емпіричного дослідження відображено в п'яти одноосібних публікаціях у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України, з них одна – у наукових виданнях, внесених до міжнародних наукометричних баз та дві праці апробаційного характеру. Викладені в авторефераті зміст і результати роботи відповідають і повністю відображають основні положення дисертації, його оформлення відповідає чинним вимогам.

Підсумовуючи вищесказане, вважаємо, що дисертаційна робота Олени Юрїївни Середи є цікавим, завершеним, професійно відповідним дослідженням, виконаним на належному рівні, вагомим внеском у теорію й практику психологічної науки.

Даючи в цілому високу оцінку дослідженню, слід водночас висловити деякі зауваження та дискусійні питання.

1. Термінологічна чіткість та логічність зв'язків між компонентами досліджуваного явища важливі при експлікації авторського погляду на проблему. Всебічне наукове з'ясування проблеми потребує також теоретичного моделювання. Представлена в дисертації на с. 47 структура професійного самовизначення справляється зі своєю пояснювальною задачею,

але, на мою думку, ґрунтовний теоретичний аналіз і узагальнення емпіричних даних дають підстави дисертантці для розробки і графічного представлення теоретичної моделі процесу професійного самовизначення старшокласників, яка б наочно подавала авторський погляд на проблему, вносила ясність в розуміння базових понять, у тому числі відображала б основні компоненти і чинники процесу професійного самовизначення у контексті життєвого самовизначення особистості.

2. Зважаючи на те, що респондентами були старшокласники, бажано б один з базових висновків теоретичного дослідження про їх вікові психологічні особливості і, зокрема, несамостійність рішень, застосувати під час проведення експерименту і розробки рекомендацій. Зокрема, розробити вправи в профорієнтаційній роботі для взаєморозуміння старшокласників і батьків. Це важливо ще й тому, що більшість батьків недостатньо усвідомлюють особливості професійного самовизначення своїх дітей, уповільнюючи процес пошуку шляхів самореалізації старшокласників у здійсненому виборі.

3. В роботі дещо лаконічно описуються перспективи подальших досліджень автора з обраної теми. Бажано отримати від дисертантки розширене бачення можливостей вивчення соціально-психологічних чинників професійного самовизначення старшокласників та практичної реалізації результатів у авторській програмі тренінгу підвищення ефективності профорієнтаційної роботи як засобу надання досвіду спілкування і розвитку психологічних особливостей старшокласників.

Викладені зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи, яка є самостійним завершеним дослідженням, а отримані результати роблять вагомий внесок у теорію соціальної психології і практику психологічного супроводу професійного самовизначення старшокласників.

Дисертація «Соціально-психологічні чинники професійного самовизначення старшокласників» відповідає вимогам МОН України, які

висуваються до кандидатських дисертацій, а її автор, Олена Юріївна Серeda, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник лабораторії
психології особистості імені П. Р. Чамати
Інституту психології імені Г. С. Костюка

І.В. Яворська-Ветрова

підпис
Яворської - Ветрова І.В.
СТВЕРДЖУЮ
Вчений секретар
Інституту психології
імені Г.С. Костюка
НАПН України